

Beschrijving en waardering van nautische objecten in Nederland

Oud-Kraggenburg

door Peter Kouwenhoven / Nederlandse Vuurtoren Vereniging (www.vuurtorens.org), februari 2019

Een deel van de Noordoostpolder en de monding van het Zwolsche Diep in 2017. Oud-Kraggenburg bevindt zich in de rode cirkel.

Het Zwolsche Diep in 1900. Aan het eind van de zuidelijk leidam bevinden zich de vluchthaven en de terp met de lichtwachterswoning.

Cultuurhistorische waarden

- *Type object / nautische functie:*

Lichtopstand / voormalig geleidelicht

- *Leeftijd van het object:*

Gebouwd in 1877.

- *Historische betekenis van het object en zijn omgeving:*

De geschiedenis van Oud-Kraggenburg is nauw verbonden met de stad Zwolle. Halverwege de negentiende eeuw had Zwolle aspiraties uit te groeien tot het centrum van Noord-Nederland. Een goede vaarverbinding met het achterland en steden als Amsterdam, Rotterdam en Harlingen was daarom van groot belang. Het Zwarte Water, de verbinding tussen Zwolle en de Zuiderzee, speelde daarbij een cruciale rol. Maar door verzanding van de monding van het Zwarte Water ondervond de scheepvaart te vaak problemen. Een ingenieur van Rijkswaterstaat, de heer B.P.G. van Diggelen, bedacht hiervoor een oplossing. Hij wilde twee leidammen aanleggen in het Zwolsche Diep, vanaf de monding van het Zwarte Water, ongeveer zes kilometer de Zuiderzee in. De dammen zouden de stroomsnelheid van het water verhogen, zodat de meegevoerde zandvracht pas een eind verderop in de Zuiderzee zou bezinken. Aan het eind van de leidammen was een vluchthaven gepland, geschikt voor zo'n zeventig schepen, en een terp met daarop een woning voor de havenmeester. Omdat de rijksoverheid niet wilde investeren in het project, werd een particuliere maatschappij opgericht: de 'Naamloze Maatschappij ter verbetering van den Handelsweg over het Zwolsche Diep'. Van Diggelen werd daarvan de directeur.

Voor de aanleg van de leidammen werden 'kraggen' gebruikt: drijvende matten van ineen gegroeide wortels van riet en andere moerasplanten. Die kraggen waren voor een spotprijs te koop in de omgeving van Dwarsgracht, Giethoorn en Wanneperveen. De kraggen werden daar los gestoken in repen met een breedte van ongeveer twee meter. Deze werden aan elkaar gebonden tot een lange sleep en achter een schip vervoerd naar het werkterrein in het Zwolsche Diep. De kraggen dienden als zinkstukken. Ze werden op de plaats van bestemming verzwaard met stenen, waarna het geheel naar beneden zonk. Zo werd de fundering van de leidammen gelegd.

In 1845 werd begonnen met de aanleg van de leidammen en in 1848 was het project van Van Diggelen gereed. Eind december van dat jaar betrok de eerste havenmeester van Kraggenburg, Hendrik Willem Winkel, met zijn gezin de houten woning op de terp. Op 25 november 1848 werd in de Nederlandse Staatscourant een Bericht aan Zeevarenden gepubliceerd, waarin werd aangekondigd dat op het eind van de zuidelijke leidam voortaan een wit lamplicht zou worden ontstoken, op een hoogte van 15 ellen (ruim 10 meter) boven gewoon hoog water. Wanneer het door storm of anderszins niet mogelijk was dit licht te ontsteken, of wanneer de leidammen door hoog water niet

Oud-Kraggenburg in 2014.

De replica van het geleidelicht uit 1919 op de zuidelijke leidam. De vervallen originele lichtopstand ligt ernaast.

zichtbaar waren, zou op de woning van de lichtwachter een rood licht worden ontstoken.

In april 1850 is de 'lantaarnpaal' op de zuidelijke leidam ruim 100 meter binnenwaarts verplaatst, zodat hij naast de woning kwam te staan. Hierdoor kon het licht onder alle omstandigheden worden ontstoken en was het onderhoud makkelijker. Op de oorspronkelijke plek van de lantaarnpaal werd toen een 'zwarte Baak met breeden kop' geplaatst. De twee lichten vormden een lichtenlijn voor het invaren van de vaargeul tussen de leidammen.

De werkzaamheden van de havenmeester annex lichtwachter waren divers. Naast het beheer van de lichten moest hij tolgeld innen van passerende schepen en liggeld van de schepen die bij slecht weer de vluchthaven bezochten. Voor het jaagpad op de zuidelijke leidam werd apart tol geheven. Als de wind verkeerd stond konden de zeilschepen niet laveren in de smalle vaargeul tussen de dammen en moesten dan met paardenkracht naar Zwartsluis worden gesleept. Het jaagpad was echter moeilijk begaanbaar en is maar weinig gebruikt. De lichtwachter dreef ook een winkeltje ten behoeve van schippers en loodsen.

Het onderhoud van het complex was duur, waardoor het toltarief hoog was. Er was bij de schippers grote weerstand tegen deze tolheffing. Kleinere schepen hadden meer last dan voordeel van de moeilijk bevaarbare smalle geul tussen de dammen. Alleen grote schepen hadden profijt van de toegenomen vaardiepte door de werken langs het Zwolse Diep. Het grote ongenoegen leidde in 1856 tot het instellen van een van de eerste parlementaire enquêtecommissies in Nederland. Deze commissie moest alle klachten over de leidammen en Kraggenburg bestuderen. De Tweede Kamer zat met het verslag van de commissie in zijn maag en kon niet tot een besluit komen. In 1858 werd de schippersvereniging Schuttevaër opgericht om de belangen van schippers wat steviger naar voren te brengen. Deze vereniging, later uitgegroeid tot een landelijke organisatie, heeft vele protestbrieven en brochures geschreven en bijeenkomsten georganiseerd.

De strenge winter van 1854-1855 en een daarop volgende storm, alsmede het slechte onderhoud van de leidammen en de woning, hebben er vermoedelijk toe geleid dat de lichtwachter in 1856 ontslag nam. Gerrit Sanders nam de functie over en deed 25 jaar dienst op de haventerp. Herstelwerken waren vaak provisorisch en stonden bloot aan nieuwe stormen. Een paar keer heeft het lichtwachtersgezin de noodvlug moeten hysen. Vissers uit Vollenhove konden het gezin telkens in veiligheid brengen.

In 1875 nam Rijkswaterstaat de ernstig verwaarloosde dammen en de lichtwachterswoning over. De omstreden tolheffing werd afgeschaft. Na een hevige storm in 1877 werd de zwaar beschadigde woning afgebroken. De terp werd opgehoogd om beter bestand te zijn tegen extreme waterstanden. Op de terp werd een nieuwe woning gebouwd, van steen ditmaal: het huidige Oud-Kraggenburg. Het ontwerp van deze woning is vermoedelijk van R.P.J. Tutein Nolthenius.

Op het dak van de woning werd een achthoekig, houten torentje geplaatst met een lantaarn waarin, in 1878, een licht werd ontstoken. In een lichtopstand naast de woning brandde voortaan een rood licht wanneer de leidammen bij hoog water waren ondergelopen. Rond 1880 zijn beide leidammen opgehoogd en verbeterd, waardoor de stroomsnelheid werd verhoogd. De vaargeul bleef daardoor beter op diepte.

In de jaren 1919-1920 werd het houten torentje op de lichtwachterswoning vervangen door een lichthuis op een vierkant ijzeren plateau met omloop. De zuidelijke leidam kreeg toen een nieuwe ijzeren lichtopstand. De lichten van Kraggenburg zijn in 1920 beide geautomatiseerd. De nieuwe gasgloeilichten werden elk voorzien van een uurwerk dat ervoor zorgde dat de aansteek- en blusinstallatie in werking werd gesteld. De lichtsterkte van deze lichtinstallaties was aanzienlijk hoger dan van de voorgaande lichtbronnen.

Een lichtwachter was nu niet meer nodig. De laatste lichtwachter van Kraggenburg, Barend Kroeze, verhuisde eind 1920 naar het vasteland. De lichten van Kraggenburg werden voortaan wekelijks gecontroleerd door de bakenwachter van Genemuiden: Kasper Kombrink, die van 1902 tot 1911 lichtwachter was op Kraggenburg.

Toen in 1940 de dijk rondom de Noordoostpolder werd gesloten werden de lichten van Kraggenburg gedoofd. In 1942 werden de leidammen grotendeels afgebroken en de stenen gebruikt voor de versterking van de polderdijken. De lichtwachterswoning bleef staan, geheel omsloten door land. De woning kreeg de naam Oud-Kraggenburg toen in de Noordoostpolder het dorp Kraggenburg werd gebouwd. In 1949 vestigden zich daar

Een serie foto's van Oud-Kraggenburg in juni 1999. Bron Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

de eerste bewoners.

Vanaf 1943 verhuurde de Dienst der Domeinen de lichtwachterswoning aan de familie Bergman en een flink aantal jaren later aan de familie Pluister. Omdat het onderhoud duur was wilde Domeinen begin jaren '70 van de woning af en overwoog zelfs om hem af te breken. Maar omdat Oud-Kraggenburg in 1969 de status van rijksmonument had gekregen was afbreken niet aan de orde. De lichtwachterswoning werd uiteindelijk in 1971 verkocht aan de familie Pluister, die er graag wilde blijven wonen. Sindsdien is de woning particulier bezit.

Architectuurhistorische waarden

- *Bijzonder belang van het object voor het oeuvre van architect of bouwmeester:*

Benjamin Pieter Gesienus van Diggelen werd op 31 januari 1815 in Middelburg geboren. In 1830 trad hij in dienst bij de Waterstaat met als standplaats Zwolle. Daar deed hij praktijkervaring op met projecten in Overijssel en klom op tot waterstaatkundig ingenieur. In 1842 maakte hij het plan voor de verbetering van de vaarroute door het Zwolse Diep. In 1849 publiceerde ir. Van Diggelen een voorstel tot droogmaking van de Zuiderzee. Het Plan Van Diggelen voorzag in de bedijking van de gehele Zuiderzee, de Friese Wadden en de Lauwerszee. Alleen de zeegaten Texelstroom en Vliestroom bleven buiten de bedijking. Het geheel zou doorsneden worden door tientallen kanalen want deze waren destijds voor het transport belangrijker dan de spoorwegen. Dit plan bleek uiteindelijk technisch en financieel onhaalbaar.

Op 1 april 1858 werd Van Diggelen benoemd tot hoofdingenieur van de Waterstaat in Zeeland. In 1859 werd hij voor het district Goes gekozen tot Tweede Kamerlid waar hij als waterstaat- en spoorwegdeskundige optrad. In 1864 keerde hij terug in waterstaatkundige dienst. In 1867 werd hij hoofdinspecteur in Assen. Op 23 november 1868 overleed Van Diggelen aan een hersenbloeding.

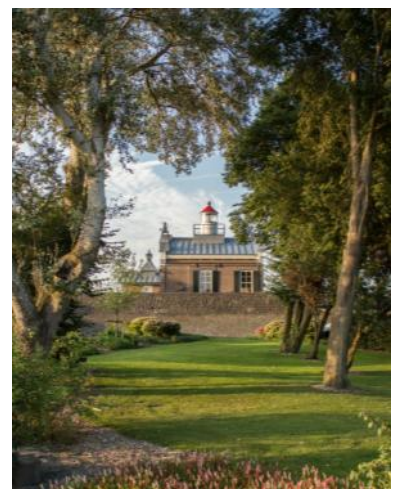
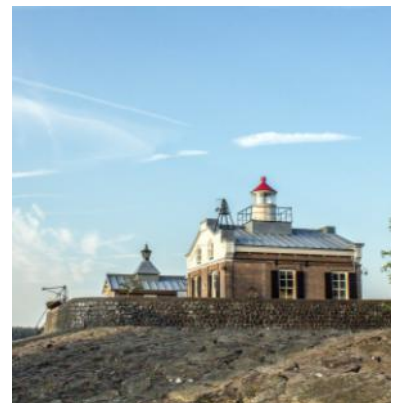
Rudolph Peter Johann Tutein Nolthenius werd op 6 juni 1851 op de buitenplaats Koppelrust bij Abcoude geboren. Van 1868 tot 1872 studeerde hij aan de toenmalige Polytechnische School in Delft. Zijn eerste werk had betrekking op de aanleg van spoorwegen. Vanaf 1874, toen hij benoemd werd tot aspirant-ingenieur bij Rijkswaterstaat, heeft hij zich bijna uitsluitend met waterbouwkundige projecten bezig gehouden. Hij was onder andere betrokken bij de verlegging van de Maasmond en de verbetering van het Apeldoorns Kanaal. Het ontwerp van de lichtwachterswoning van Kraggenburg is voor zover bekend zijn enige bijdrage aan de Nederlandse kustverlichting.

Bij Rijkswaterstaat klom hij op tot hoofdingenieur-titulair (1901) en kreeg op eigen verzoek in 1902 eervol ontslag. Van 1902 tot 1909 was Tutein Nolthenius beherend venoot in het Amsterdamse handelshuis Tutein Nolthenius en De Haan. Daarna reisde hij vele jaren door Europa, Amerika en Noord Afrika en schreef over zijn ervaringen. Van 1897 tot 1919 was Tutein Nolthenius redacteur van de Gids, een algemeen cultureel en literair tijdschrift. In 1898 werd hij gekozen tot lid van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde. In 1920 vestigde Tutein Nolthenius zich in de Zwitserse plaats La Tour de Peilz aan het meer van Genève, waar hij op 30 november 1939 op 88-jarige leeftijd na een kort ziekbed overleed.

- *Bijzonder belang in verband met materiaalgebruik en bouwtechniek:*

Oud-Kraggenburg is in Nederland de enige nog bestaande lichtwachterswoning met een lichthuis op het dak. Deze constructie is maar weinig toegepast. In Zierikzee stond op het westelijke havenhoofd lange tijd een lichtwachterswoning met een lichtopstand centraal op het pannendak maar deze woning is tijdens de Tweede Wereldoorlog afgebroken. Ook de voogdwoning op Rottumeroog had een lantaarnachtige uitbouw op het pannendak, maar dit was louter een uitkijkpost.

De woning van Kraggenburg is ontworpen in een sobere neoclassicistische stijl, die kenmerkend is voor de vele lichtwachterswoningen die Rijkswaterstaat in de negentiende eeuw heeft gebouwd. In de woning werd in 1919 een bijzondere gietijzeren constructie aangebracht waarop het vierkante plateau met het lichthuis rust. Tevens kreeg de woning toen een nieuw zinken dak.

- *Aanwezigheid originele optiek en lichtbron:*

Kraggenburg had voor 1940 een kleine vaste Fresneloptiek (trommellens) op een hoge zuilachtige constructie (de 'pedestal') met een gasgloeilicht als lichtbron. De optiek en het gloeilicht waren geleverd door de Duitse firma Julius Pintsch. Nadat het licht was gedoofd werden de optiek en het gloeilicht verwijderd.

In 2016 heeft Rijkswaterstaat op verzoek van de huidige eigenaar van Oud-Kraggenbrug opnieuw een licht geplaatst: een dubbellenslantaarn van messing op een pedestal. Deze lantaarn wijkt af van de originele trommellens maar geeft toch een aardig idee van de vroegere verlichting.

- *Aanwezigheid van authentieke elementen van het oorspronkelijke interieur en exterieur en (on)roerende zaken:*

In de jaren '60 is de lichtwachterswoning korte tijd niet bewoond geweest. Toen is er veel van het interieur verdwenen en vernield. In de periode 2001-2002 werd de woning grondig gerestaureerd. Daarbij is het interieur geheel aangepast aan de moderne tijd. Onder de vloer van de huiskamer bevindt zich nog de originele peilkamer. Deze is nu met een ronde plaat van plexiglas in de vloer afgedekt, zodat hij zichtbaar is. In de peilkamer bevond zich vroeger een zelfregistrerende getijmeter, die via een 25 meter lange buis in verbinding stond met een ronde stenen put in de haven. De lichtwachter kon daar op ieder moment het waterpeil meten. De put is er ook nog en bevindt zich nu in de tuin van Oud-Kraggenburg (de voormalige havenkom).

De buitenkant van de woning is bij de laatste restauratie grotendeels in originele staat hersteld. Het lichthuis verhuisde tijdelijk naar een bedrijf in Groningen voor een forse onderhoudsbeurt. Tijdens de restauratie werd ook de originele mistbel weer teruggeplaatst op het dak. Deze mistbel, die van 1894 dateert, was omstreeks 1940 van de lichtwachterswoning gehaald en verdween spoorloos. Pas in 1949 werd hij teruggevonden in een loods op Urk. Daarna heeft de bel een tijd in het Zuiderzeemuseum gelegen. In 1995 werd hij overgedragen aan de gemeente Noordoostpolder. Van 1996 tot 2002 was de mistbel te gast bij Museum Schokland.

Deze mistbel werd oorspronkelijk in beweging gebracht door een uurwerk met lange touwen met daaraan loden gewichten die tot in de kelder reikten. De bel was eigenlijk te klein voor zijn doel. In huis maakte hij een hoop herrie, maar buiten was hij alleen van dichtbij te horen.

Ensemblewaarden

- *Aanwezigheid lichtwachterswoningen en andere objecten waarmee het object een eenheid vormt:*

De met basaltblokken afgedekte terp waarop de lichtwachterswoning staat, en zijn robuuste borstwering vormen nog een markant object in het landschap. De vluchthaven is gedempt maar de havenkom is nog goed herkenbaar. De hoogwatersteiger die vanaf de woning naar de havenkom loopt, is weer in oude staat hersteld. De steiger eindigt nu in het niets, meters boven de grond.

Naast de lichtwachterswoning staat een stenen schuurtje dat in 1894 is gebouwd. Op het dak bevindt zich een koepeltje met daarop een lantaarn. Lange tijd heeft de lantaarn ontbroken maar in 2006 is er weer een exemplaar teruggeplaatst. Het is een replica, gemaakt aan de hand van een foto uit 1944. Het dak van het schuurtje is in de zelfde stijl uitgevoerd als het dak van de lichtwachterswoning, wat doet vermoeden dat ook deze dakconstructie in 1919-1920 is aangebracht. Het vormt nu onmiskenbaar een eenheid met de lichtwachterswoning. Dit schuurtje met lantaarn was de vervanger van de lichtopstand met het rode waarschuwingslicht dat daar voorheen had gestaan.

Bij de inrichting van de Noordoostpolder is rekening gehouden met de historische betekenis van de leidammen. In het kavelpatroon is de ligging van de dammen nog zichtbaar, ook al zijn ze zelf grotendeels verdwenen. Een klein stukje van de zuidelijke leidam, aansluitend op de terp, is bewaard gebleven. Op het eind staat een stalen havenlicht. Het dateert van 1994 en is een replica van het havenlicht van 1919, dat nu in vergaande staat van aftakeling naast de leidam ligt. Op deze plek stond al in 1848 een licht dat in de loop der tijd diverse keren werd vervangen.

In 2016 werd de lijn in het kavelpatroon, die de ligging van de leidammen markeert,

De optiek van Kraggenburg die voor 1940 dienst deed. Rechts de gascilinders voor de voeding van het gloeilicht.

De dubbellenslantaarn die in 2016 in het lichthuis van Oud-Kraggenburg werd geplaatst.

Kraggenburg, in de jaren '40. Op het schuurtje naast de woning is de lantaarn nog aanwezig.

Oud-Kraggenburg in 2018. Het schuurtje heeft weer een lantaarn.

doorgetrokken in het Zwartemeer: een lange houten steiger die vanaf de dijk het water in steekt. Het betreft een van de zeven 'landartprojecten' van Flevoland, in dit geval een kunstwerk van Paul de Kort met als titel 'Pier + Horizon'. Rondom de pier dobberen rechthoekige plantenbakken, die ieder met een lijn zijn vastgemaakt aan een paal: een verwijzing naar de kraggen waarmee de leidammen waren gefundeerd.

Het landschapskunstwerk Pier + Horizon.

- *Bijzondere betekenis van het object voor het aanzien van de streek, stad of dorp:*

Het historisch bewustzijn in de Noordoostpolder is groot. De provincie Flevoland en diverse instellingen en verenigingen richten zich op behoud van cultuurhistorisch erfgoed en het levend houden van de geschiedenis van dit stuk van de voormalige Zuiderzee. Dit erfgoed is een belangrijk aspect van de recreatieve aantrekkelijkheid van de polder en Oud-Kraggenburg, Urk en Schokland zijn daarvan de 'pareltjes'.

Toekomstwaarde

- *Monumentenstatus:*

Rijksmonument sinds 1969. Nr. 30726

- *Eigenaar en beheerder:*

De lichtwachterswoning is nu particulier bezit. De huidige eigenaren zijn Johan Woolderink en Will Paauw.

- *Huidig belang voor de scheepvaart:*

Geen.

- *Alternatief gebruik van het object en toegankelijkheid:*

De eigenaren van Oud-Kraggenburg bewonen het pand zelf en hebben hierin het Holistisch Centrum De Bron gevestigd. Dit centrum richt zich op gezondheid, groei en spiritualiteit. Er worden diverse cursussen en workshops georganiseerd. Tevens worden aan groepen diverse arrangementen aangeboden waarin de historie van Oud-Kraggenburg en zijn omgeving centraal staan, zoals 'Pier + Horizon' en 'Historie en Oud-Kraggenburg'. Daarnaast wordt Oud-Kraggenburg opengesteld voor publiek tijdens de jaarlijkse 'Open Monumentendag' en het 'Uit-je tent weekend'. Websites: www.debron.nu en www.oudkraggenburg.nl

- *Binding met de lokale bevolking:*

De eigenaren van Oud-Kraggenburg hebben een goede band met de lokale bevolking. Ze zijn altijd bereid om een activiteit te organiseren voor de Kraggenburger gemeenschap. De carnavalsvereniging maakt er zijn jaarlijkse foto's. Excursies zijn het hele jaar mogelijk.

- *Onderhoudstoestand:*

Goed.

- *Bedreigingen:*

Geen.

De huidige eigenaren Johan Woolderink en Will Paauw.

